

ΕΥΕΡΓΕΣΙΗ

ΤΟΜΟΣ ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΣ
ΣΤΟΝ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΚΟΝΤΟ

ΤΟΜΟΣ Β

ΑΘΗΝΑ 2006

ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΕΚΔΟΧΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΩΣΗΣ: Ο ΔΟΝ ΚΑΜΙΛΟ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ

Ο *Δον Καμίλο* του Τζοβαννίνο Γκουαρέσκι είναι μία σειρά ιστοριών, οιονεί αυτοτελών, που εκτυλίσσονται σε ένα χωριό της πεδιάδας του Πάδου από τον Δεκέμβριο του 1946 έως τον Δεκέμβριο του 1947, δηλαδή στην κορύφωση της πόλωσης μεταξύ χριστιανοδημοκρατών και κομμουνιστών στην πρώιμη μεταπολεμική Ιταλία¹. Το έργο εκδόθηκε το 1948 και γρήγορα προσέλκυσε την προσοχή της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης. Ευρύτερα γνωστή είναι η κινηματογραφική μεταφορά του, στη Γαλλία, με πρωταγωνιστή τον Φερναντέλ – αν και μεταγενέστερες ανάλογες προσπάθειες δεν υπήρξαν εξ ίσου επιτυχημένες. Η ευφυής σύλληψη και τα απολαυστικά ευρήματα του Γκουαρέσκι εγγυήθηκαν εξ αρχής τη «διεθνοποίηση» του πονήματός του, που αναφερόταν άλλωστε σε ένα πολιτικό ανταγωνισμό ήδη οικείο σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

Μία ιδιαίτερα αξιοσημείωτη απόδοση του έργου του Γκουαρέσκι ήταν η ελληνική. Το θεατρικό έργο *Δον Καμίλο* του Σωτήρη Πατατζή ανέβηκε το χειμώνα του 1958², με πρωταγωνιστή τον Μίμη Φωτόπουλο, ο οποίος έπαιξε τον ίδιο ρόλο και στην τηλεοπτική παρουσίασή του, στο μεταπολιτευτικό *Θέατρο της Δευτέρας*. Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί να αναδείξει το διαφορετικό κλίμα των δύο αυτών έργων, του πρωτότυπου ιταλικού και της έξοχης ελληνικής ανάγνωσής του. Θα υποστηριχθεί ότι, αν και ασχολούνται με την ίδια ιστορία, αντανακλούν τις δύο εκδοχές της πόλωσης, σε δύο χώρες στις οποίες η πολιτική αντιπαλότητα ακολούθησε διαφορετικές πορείες: στην Ιταλία, δεν έγινε εμφύλιος πόλε-

1. Τζοβαννίνο Γκουαρέσκι, *Ο μικρός κόσμος του δον Καμίλο*, μτφρ. Νίκος Τσάκας (Αθήνα: Γράμματα, 1988). Πρώτη έκδοση το 1948: Giovannino Guareschi, *Don Camillo*. Είναι πιθανόν, πάντως, ότι έχουν συμπεριληφθεί και μεταγενέστερες ιστορίες: π.χ. αναφορά γίνεται (σ. 236) στην απόκτηση ατομικής βόμβας από τη Σοβιετική Ένωση· εάν δεν πρόκειται για κάποια προγενέστερη φημολογία, τούτο συνέβη το 1949.

2. Σωτήρης Πατατζής, *Δον Καμίλλο* (Αθήνα: Φιλιππότης, 1982). Μεταγενέστερα ιστορικά στοιχεία εμφανίζονται και σε αυτό το έργο, π.χ. η αναφορά στον Γκαγκάριν, ο οποίος πραγματοποίησε την περίφημη πτήση του το 1961. Πρόκειται συνεπώς για μορφή μεταγενέστερη της αρχικής του παρουσίασης.

μος μεταξύ των φιλοδυτικών δυνάμεων και του κομμουνιστικού κόμματος. Το στοιχείο αυτό είναι υπεύθυνο για το διαφορετικό ύφος του Πατατζή, ο οποίος άλλωστε φαίνεται ότι, χρησιμοποίησε την «ξένη» ιστορία, ήδη καταξιωμένη λογοτεχνικά και κινηματογραφικά, για να προβάλει υπαινικτικά και σημαντικές κριτικές παρατηρήσεις για τις ελληνικές πολιτικές δυνάμεις³.

Το ιταλικό λογοτεχνικό έργο αναφέρεται στην περίοδο κατά την οποία η χώρα, αναζητώντας νέα κατεύθυνση μετά τη μουσολινική δικτατορία και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, βρέθηκε ουσιαστικά στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου· επρόκειτο για μία φάση «ιδρυτική» του σύγχρονου ιταλικού κράτους, του πολιτικού συστήματος και ειδικότερα της ιταλικής χριστιανοδημοκρατίας. Κρίσιμο ρόλο στα χρόνια αυτά διαδραμάτισαν αφενός ο Αλσίντε ντε Γκασπερι, ηγέτης του χριστιανοδημοκρατικού κόμματος και πρωθυπουργός από τον Νοέμβριο του 1945, και αφετέρου ο Παλμίρο Τολιάτι, ηγέτης του PCI, ο οποίος επέλεξε ακριβώς να μην διεκδικήσει δυναμικά την εξουσία, αλλά να ενσωματώσει το κόμμα του στο μεταπολεμικό ιταλικό πολιτικό σύστημα⁴.

Ο Γκουαρέσκι περιγράφει τον ανταγωνισμό στη μικρή κοινωνία του χωριού μεταξύ των χριστιανοδημοκρατών και των κομμουνιστών, όπως αυτοί εκπροσωπούνται, αντίστοιχα, από τον ιερέα don Καμίλο και από τον δήμαρχο και αρχηγό της τοπικής οργάνωσης του PC, Τζουζέπε Μποτάτσι, γνωστότερο ως Πεπόνε. Πρόκειται για μία πολωμένη κοινωνία: ο don Καμίλο περιγράφει σταθερά τους κομμουνιστές ως «εκείνους εκεί», ενώ ο Πεπόνε τους χριστιανοδημοκράτες και τους καθολικούς ως «αυτούς εδώ»· σε στιγμές έντασης, οι φράσεις αυτές αντικαθιστούν τα ονόματα των προσώπων ή ακόμη και τους υποτιμητικούς πολιτικούς χαρακτηρισμούς. Το φάσμα μίας μελλοντικής ένοπλης σύγκρουσης πλανάται πάνω από το χωριό: ο don Καμίλο μάλιστα διαθέτει ένα όλμο των ογδονταενός χιλιοστών (τον οποίο απειλεί ότι θα χρησιμοποιήσει την ημέρα της «προλεταριακής επανάστασης»), ενώ έχει την κακή συνήθεια να κλέβει τα αυτόματα που κατά καιρούς κουβαλά μαζί του ο Πεπόνε· οι δύο πλευρές αλληλοκατηγορούνται διαρκώς ότι διατηρούν «οπλοστάσια», τα οποία εμφανώς πράγματι διατηρούν... Τα «μαραφέτια» μπαινοβγαίνουν ελεύθερα στις τσέπες, και τα «μάτια των 9 χιλιοστών» συνοδεύουν συχνά τα ανθρώπινα. Είναι όμως, παράλληλα, μία κοινωνία στην οποία η πόλωση παραμένει μέσα σε συγκεκριμένα όρια, και δεν αποκλείεται ακόμη και η συνεργασία των δύο αρχηγών για την επίτευξη σημα-

3. Ο Πατατζής είχε ήδη από το 1946 διακριθεί, με το έργο του *Ματωμένα χρόνια*, για τη διάθεσή του να προβάλει το πνεύμα της Αντίστασης, ζήτημα το οποίο όμως φορτίστηκε ποικιλότροπα μετά την έναρξη του εμφυλίου πολέμου. Το 1961, δημοσίευσε ένα βιβλίο για τον Ι. Σοφιάνοπουλο.

4. Για την ιταλική πολιτική ιστορία της περιόδου, βλ. ιδιαίτερα το κλασικό έργο του D. Sassoon, *Contemporary Italy: Politics, Economy and Society since 1945* (London: Longman, 1986)· John W. Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991: πολιτική ιστορία*, μτφρ. Γιώργος Δεμερτζίδης, (Αθήνα: Πατάκης, 2002), σσ. 265-276.

ντικόν στόχων. Αυτό εν πολλοίς οφείλεται στην απόφαση του ΡC να αποφευχθεί ο εμφύλιος, απόφαση πάντως που δημιουργεί κάποιες αστείες συγχύσεις στους οπαδούς του κόμματος: «Πρέπει να παραμείνουμε στη νομιμότητα, και θα παραμείνουμε! Ακόμη κι αν χρειαστεί να αρπάξουμε τα τουφέκια και να κολλήσουμε στον τοίχο όλους τους εχθρούς του λαού», διακηρύσσει ο κομμουνιστής ομιλητής τον οποίο θα διακόψει σε λίγο, χτυπώντας τις καμπάνες, ο ενοχλημένος δον Καμίλο⁵. «Τη μέρα που θα σε κρεμάσω», λέει ο δον Καμίλο στον Πεπόνε μετά από γενναία κρασοκατάλυξη, «κανείς δε θα μ' εμποδίσει να σε κρεμάσω με σεβασμό»⁶.

Το βιβλίο είναι αριστουργηματικό: είναι αστείο, σκληρά σαρκαστικό, εύστοχο, και αναδύει μία βαθύτατη ανθρώπινη ζεστασιά. Διαπνέεται από ένα πνεύμα «λεβεντιάς», που απαντάται, σε ίσες δόσεις, και στους δύο πρωταγωνιστές – τον παπά και τον κομμουνιστή δήμαρχο – οι οποίοι περιγράφονται ως «γίγαντες», με ασυνήθιστη μυϊκή δύναμη, την οποία συχνά δεν διστάζουν να ασκήσουν ο ένας επί του άλλου. Ο Γκουαρέσκι συνειδητά αντιμετωπίζει με περηφάνια τις δύο πλευρές, καθώς και τους ήρωες που τις προσωποποιούν. Κορύφωση στο σημείο αυτό, αποτελεί ο θάνατος της γριάς δασκάλας, φανατικής βασιλόφρονος, την οποία σέβονται όλοι, ακόμη και οι κομμουνιστές που την κορόιδευαν συχνά και τους οποίους η ίδια χαρακτηρίζει συνήθως «παλιανθρώπους»: η κυρία Χριστίνα ευλογεί τον Πεπόνε λίγο πριν πεθάνει («ο Θεός να σ' ευλογεί παιδί μου, κι ας είσαι μπολσεβίκος») και ζητά να ταφεί με τη βασιλική σημαία που φέρει το Στέμμα. Και όταν οι εκπρόσωποι όλων των κομμάτων, ακόμη και των χριστιανοδημοκρατών, τάσσονται εναντίον της χρήσης της συγκεκριμένης σημαίας, ο Πεπόνε τους αγνοεί όλους και καθορίζει ότι το φέρετρο θα μεταφερθεί στις πλάτες από τον ίδιο και τους συντρόφους του που θα φορούν κόκκινα μαντίλια, αλλά επάνω του θα υπάρχει η σημαία που ζήτησε η δασκάλα⁷.

Το βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τον δον Καμίλο και τον Πεπόνε είναι η βαθύτατη προσωπική τους εντιμότητα· στην περίπτωση του δον Καμίλο, αυτή επιβάλλεται από τον Χριστό, με τον οποίο ο ίδιος συχνά «συνομιλεί» και ο οποίος καταφέρει να του εμφυσήσει μία ιδιότυπη μετριοπάθεια – από τον σεβασμό στον Πεπόνε έως το να αφήσει το «στειλιάρι» που συχνά παίρνει στα χέρια του έτοιμος να το χρησιμοποιήσει («Μα δεν είναι καν βελανιδιά, Κύριε, λεύκα είναι· ελαφριά και λυγερή...»). Ο ιδιόρρυθμος ιερέας υπακούει στην επιταγή αυτή της συνείδησής του, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που ο Πεπόνε παρεμβαίνει στον επίσκοπο για να επανέλθει ο δον Καμίλο στο χωριό μετά από τη δυσμενή μετάθεσή του επειδή ξυλοκόπησε μία ομάδα κομμουνιστών⁸. Αντίστοιχα, ο επίσκοπος

5. Γκουαρέσκι, σ. 80.

6. Γκουαρέσκι, σ. 284.

7. Γκουαρέσκι, σσ. 259-265.

8. Γκουαρέσκι, σσ. 48 και 109-130.

είναι ένας σεβαστός, γέρος και εξαιρετικά νοήμων άνθρωπος, ο οποίος βλέπει όλη αυτή την κατάσταση με παραίτηση, αλλά ταυτόχρονα διασκεδάζει και αισθάνεται μία κρυφή περηφάνια για τους ανθρώπους του τόπου του. Το υπόβαθρο όλου αυτού του κλίματος είναι απλό: στην Ιταλία οι δύο παρατάξεις δεν συγκρούστηκαν ένοπλα. Η πόλωση μπορεί να αποδοθεί με χιούμορ.

Το ιταλικό λογοτεχνικό έργο είναι, ωστόσο, περισσότερο πολύπλοκο από μία απλή εξιστόρηση της πολιτικής διαμάχης. Όπως ορίζει ο Γκουαρέσκι στην εισαγωγή, αποτελεί, ταυτόχρονα, περιγραφή μίας αγροτικής κοινωνίας, με τις συμβάσεις της, τις αντιφάσεις, τα όρια, αλλά και τις αξίες της: περιφρόνηση των «βρωμιάρηδων της πόλης», μέριμνα για την κοινότητα. Το επίκεντρο της ζωής του χωριού είναι η εκκλησία και η ταβέρνα (στην Ελλάδα, στη θέση της δεύτερης θα ήταν το καφενείο ή η μπακαλοταβέρνα). Ο θάνατος οικιακών ζώων κατά τη διάρκεια απεργίας είναι εξέλιξη που τρομάζει τους πρωταγωνιστές, γι' αυτό και ο Πεπόνε θα βοηθήσει τον δον Καμίλο να ταΐσει τις αγελάδες του αγροκτήματος Γκράντε, σπάζοντας τον κλοιό της απεργιακής περιφρούρησης, τον οποίο ο ίδιος έχει στήσει (παράλληλα, αφού αναγκάσει τον Πεπόνε να τον βοηθήσει, ο δον Καμίλο θα βρει την ευκαιρία να του κλέψει το αυτόματο που έχει μαζί του). Και η κοπή των αμπελιών πάνω στο πολιτικό πάθος αντιμετωπίζεται, και από τις δύο πλευρές, ως έγκλημα⁹. Τα ζώα και τα δέντρα του αγρότη είναι το σημείο αναφοράς του. Εδώ – στη φύση της αγροτικής κοινωνίας – βρίσκεται ένα τελικό σημείο συναίνεσης μεταξύ των δύο πλευρών. Αυτό το στοιχείο, αξίζει να σημειωθεί, δεν εμφανίζεται στον ελληνικό *Δον Καμίλο*: δεν υπάρχει, εκεί, συναίνεση με κοινωνικές αναφορές, πέρα από την ανάγκη για ανθρωπιά.

Αντίστοιχα σύμφωνη με την υφή μίας κοινωνίας του κάμπου, είναι και η λειτουργία της φυσικής βίας, που αποτελεί, συχνά, υπόθεση περισσότερο προσωπικής τιμής, παρά πολιτικού πάθους: «Έτσι είναι αυτά τα πράγματα», λέει ο Πεπόνε μετά τον ξυλοδαρμό του από τον δον Καμίλο, επειδή ήθελε να βαφτίσει το παιδί του με το όνομα Λένιν· «Οι καρπαζιές είναι εμπόρευμα που ταξιδεύει. Ρίχνεις καρπαζιές, τρως καρπαζιές»¹⁰. Και γι' αυτό η βία συχνά προέρχεται από πολώσεις που προϋπάρχουν των πολιτικών παθών, και συνδέεται με την αυτοδικία ή τη βεντέτα:

Ανοησίες· για μια πετροβολημένη κότα, για ένα δαρμένο σκύλο. Στην Μπάσσα όμως, όπου ο ήλιος το καλοκαίρι ανοίγει κεφάλια και συνθλίβει σπίτια, και το χειμώνα δεν ξεχωρίζεις ποιο είναι το νεκροταφείο και ποιο το χωριό, αρκεί μια παρόμοια χαζομάρα, για να βάλει δυο οικογένειες να τσακώνονται ασταμάτητα¹¹.

9. Γκουαρέσκι, σσ. 86-92 και 144-153.

10. Γκουαρέσκι, σ. 44.

11. Γκουαρέσκι, σ. 224.

Με άλλα λόγια, το βιβλίο περιγράφει, ταυτόχρονα, μία κοινωνία της οποίας η δομή, τα μηχανικά μέσα, οι αξίες, η κοινωνική ζωή και τελικά και οι άνθρωποι δεν υπάρχουν πια, ισοπεδωμένα από την πρόοδο της καταναλωτικής κοινωνίας – εξέλιξη που απέδωσε, για τη Νότια Ιταλία, ελλειπτικά αλλά γοητευτικά, το αριστουργηματικό *Σινεμά ο Παράδεισος* του Τζουζέπε Τορνατόρε. Τα ζητήματα αυτά, άλλωστε – η αντιπαλότητα αγροτών-γαιοκτημόνων, οι καταλήψεις αγροκτημάτων, το αγροτικό ζήτημα γενικότερα – αποτέλεσαν κεντρικά θέματα της πολιτικής ατζέντας στην πρόωπη μεταπολεμική Ιταλία¹². Η επιτυχία του βιβλίου πρέπει να αποδοθεί, παράλληλα, και στην γοητεία αυτής της περιγραφής.

Ο ελληνικός *Δον Καμίλο* αποπνέει ένα διαφορετικό κλίμα. Το πολιτικό κλίμα στην εποχή της παρουσίασης του θεατρικού αυτού έργου είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον: μετά από επίπονες προσπάθειες κατά τα προηγούμενα χρόνια, τον Μάιο του 1958 κατάφερε η ΕΔΑ να λάβει σχεδόν 25% στις βουλευτικές εκλογές και να αναδειχθεί σε αξιωματική αντιπολίτευση¹³. η πρώτη παράσταση του έργου του Πατατζή ανέβηκε λίγους μήνες αργότερα.

Συνενώνοντας διάφορες ιστορίες του Γκουαρέσκι, ο Πατατζής περιγράφει την εκλογική νίκη του Πεπόνε, τον έρωτα της ανιψιάς του δον Καμίλο για τον γιό του Πεπόνε και την αποτροπή, από τον Πεπόνε, της δυσμενούς μετάθεσης του δον Καμίλο. Πρόκειται για ένα έργο αστείο μεν, αλλά αρκετά «βαρύτερο» από το προηγούμενο. Χωρίς να κινδυνεύσει κανείς να υπερβάλει, στο βάθος του διακρίνεται το αίμα που έχει ρεύσει στην Ελλάδα από το 1943 έως το 1949. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ότι στον Πατατζή, αντίθετα από τον Γκουαρέσκι, δεν αναφέρεται η ύπαρξη όπλων στην κατοχή των πρωταγωνιστών, αν και πρόκειται για εύρημα που προσφέρεται ιδιαίτερα για τη δημιουργία κωμικών καταστάσεων· προφανώς, σε μία χώρα στην οποία τα όπλα είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί, η παρουσία τους δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αστεϊσμού.

Στο ελληνικό έργο, ο Καμίλο και ο Πεπόνε παραμένουν δύο άνθρωποι φανατικοί μεν, αλλά καλοί, που σέβονται ο ένας τον άλλο. Ωστόσο, οι υπόλοιποι είναι διαφορετικοί: ο καρδινάλιος (αντίθετα από τον επίσκοπο του Γκουαρέσκι) είναι στριφνός, ενδιαφέρεται για την εκλογή του υποψηφίου του χριστιανοδημοκρατικού κόμματος, και καταπιέζει τον δον Καμίλο. Αυτός είναι που τον απειλεί με μετάθεση όταν κερδίζει τις εκλογές ο Πεπόνε. Ενώ στο έργο του Γκουαρέσκι δεν εμφανίζονται παρά ελάχιστα (και με ουδέτερο τρόπο) οι κομματικοί εκπρόσωποι των χριστιανοδημοκρατών, στο έργο του Πατατζή υπάρχει ένας με ενδει-

12. Young, σσ. 268-269.

13. Για το πολιτικό κλίμα την εποχή της πρώτης παρουσίασης του έργου του Πατατζή, βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967* (Αθήνα: Πατάκης, 2001), ιδιαίτερα σσ. 191-251· και Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Η ελληνική πολιτική ζωή: εικοστός αιώνας* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1997).

κτικό επώνυμο («Φλουράτος»), εμφανώς απατεώνας («εθνικόφρων και σουφρονόφρων», κατά τον δον Καμίλο¹⁴), αλλά και τον οποίο καλείται ο δον Καμίλο, από τον καρδινάλιο, να υποστηρίξει στις δημοτικές εκλογές.

Με άλλα λόγια, στην ελληνική ανάγνωση του έργου δεν είναι όλοι οι χαρακτήρες άξιοι να προκαλέσουν αισθήματα περηφάνιας. Αντίθετα, υπάρχει μία σαφώς σκοτεινή πλευρά στη μία από τις δύο παρατάξεις, και μάλιστα στους ηγέτες της. Ο ίδιος ο δον Καμίλο εμφανώς διαχωρίζεται από αυτή την ηγεσία. Το στοιχείο τούτο υπάρχει και στο έργο του Γκουαρέσκι («Εσείς είστε παπάς», του λέει ο Πεπόνε, «αλλά δεν είστε κληρικός παπάς»¹⁵). Αλλά είναι δραματικά εντονότερο στην ελληνική απόδοση.

Όμοια, μία σκοτεινή πλευρά υπάρχει και στους αριστερούς: κυρίως η τυφλή υπακοή τους στη «γραμμή» – σαφής ένδειξη της απογοήτευσης και της πίκρας από τις πρόσφατες εμπειρίες του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος. Βέβαια, η «γραμμή» που δίνεται στους κομμουνιστές ψηφοφόρους να ζητωκραυγάζουν τον δον Καμίλο είναι, τελικά, το στοιχείο που αποτρέπει τη μετάθεσή του και τον διασώζει. Αλλά η προθυμία των αριστερών να αποδεχτούν την κομματική γραμμή παραμένει ένα χαρακτηριστικό το οποίο ο Πατατζής έντονα σαρκάζει: «Και στο όρος Σινά να δώσει γραμμή ο Πεπόνε, θα κουνηθεί κι αυτό – φτάνει μονάχα νάχει μπει στο κόμμα»¹⁶, διαπιστώνει ο δον Καμίλο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο βιβλίο του Γκουαρέσκι, η «γραμμή» δεν έχει αυτή την κεντρική λειτουργία για τους κομμουνιστές· ο Πεπόνε είναι ένας «φυσικός» αρχηγός, ο οποίος επιβάλλεται στους συνεργάτες του με τη δύναμη της προσωπικότητάς του, όχι απαραίτητα με εντολές· συχνά μάλιστα, οι οδηγίες του αγνοούνται από τους συντρόφους του. Με απλά λόγια, οι κομμουνιστές του Γκουαρέσκι είναι μία ομάδα λιγότερο αμείλικτη (ακόμη και για τα ίδια της τα μέλη) από τους κομμουνιστές του Πατατζή.

Αντίστοιχα, στον Πατατζή σαρκασμός και κάποια πίκρα προς τη νοοτροπία της Αριστεράς διαφαίνεται και σε άλλα σημεία. Έτσι, στις διαδοχικές ρήσεις/διαβεβαιώσεις του Πεπόνε ότι «οι λαϊκές δυνάμεις αργυπνούν», ο δον Καμίλο αναρωτιέται: «Πότε πια κοιμούνται αυτές οι λαϊκές δυνάμεις; Μυστήριο»¹⁷. Προφανώς, ο Πατατζής θεωρεί τις διαβεβαιώσεις αυτές κενές περιεχομένου – φαινόμενο όχι αφύσικο για ένα συγγραφέα που ζει και δημιουργεί σε μία χώρα στην οποία το κομμουνιστικό κίνημα γνώρισε την ήττα στον ένοπλο αγώνα. Ακόμη, στο ελληνικό έργο, γραμμένο την επαύριον της πτήσης του Σπούτνικ και σε μία εποχή κατά την οποία η Μόσχα, υπό την ηγεσία του Χρουστσώφ, προέβαλλε τα ειρηνικά της επιτεύγματα, σατιρίζεται έντονα η τυφλή πίστη των κομμουνιστών

14. Πατατζής, σσ. 16-17.

15. Γκουαρέσκι, σ. 206.

16. Πατατζής, σ. 82.

17. Πατατζής, σ. 83.

στών στα επιτεύγματα της σοβιετικής τεχνολογίας: «Αχ σοβιέτ και πάλι σοβιέτ... Πατάς ένα κουμπί και ανοίγει η Κασπία θάλασσα»¹⁸, μονολογεί η κομμουνίστρια αδελφή του Καμίλο, πρόσωπο που δεν εμφανίζεται στο έργο του Γκουαρέσκι. Η αμφισβήτηση της «επίσημης» κομματικής θέσης είναι εμφανής στον Πατατζή.

Υπάρχει, ωστόσο, έστω υπαινικτικά, και μία εναλλακτική λύση, συμβατή με την αριστερή ρητορεία της εποχής. Το 1958, εποχή της παρουσίας του ελληνικού έργου, είναι μία εποχή κορύφωσης της κρίσης στο Κυπριακό, ενώ παράλληλα έχουν σημαντικά ισχυροποιηθεί οι ουδετερόφιλες αντιλήψεις στους κόλπους της κοινής γνώμης. Τούτο θα συνδυαστεί και με την ειρηνιστική εκστρατεία της ΕΔΑ από το τέλος του 1957, εναντίον της εγκατάστασης αμερικανικών πυραύλων μέσω βελιηνκούς στην Ελλάδα. Όλα αυτά αποτέλεσαν σημαντικά επιχειρήματα της ΕΔΑ κατά την προεκλογική περίοδο του 1958, και συνέβαλαν στην εκλογική της νίκη¹⁹. Ο δον Καμίλο εμφανίζεται να προσφέρει μία ερμηνεία των λόγων του Χριστού, που εν πολλοίς εντάσσεται σε αυτή την επιχειρηματολογία:

Βρε άρχοντες, μας λέει, βρε στρατηγοί και υπουργοί, βρε γραμματείς και Φαρισαίοι που διαφεντεύετε τον κόσμο, μην τα θέλετε όλα δικά σας. Μην ληστεύετε τα φτωχαδάκια, τέκνα μου, μην τα πετσοκόβετε με τους πολέμους, αφήστε τα να φάνε μιά μπουκιά ψωμί²⁰.

Ανάλογη εναλλακτική λύση από τους νέους που αμφισβητούν την πόλωση των «μεγάλων», προβάλλεται από τον γιό του Πεπόνε που αγαπά την ανιψιά του Καμίλο²¹. Αυτό είναι, τελικά, η ελπίδα που προσφέρει ο Πατατζής, στην αίσθηση που διαπνέει το έργο του, ότι δηλαδή κάτι δεν πήγε καλά στη μεταπολεμική εποχή.

Το άρθρο αυτό δεν έχει τη φιλοδοξία να λειτουργήσει ως μία φιλολογική μελέτη. Παραμένει μία μελέτη πολιτικής ιστορίας, στην οποία τον ρόλο ιδιότυπων πηγών παίζουν δύο λογοτεχνικά έργα. Η διαφορά στον τόνο, στις (έμμεσες έστω) πολιτικές επισημάνσεις τους, στο κλίμα που αποπνέουν, βρίσκεται πρώτιστα στις διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες των συγγραφέων: ο πρωτότυπος *Δον Καμίλο* γράφηκε για μία χώρα που δεν είχε γνωρίσει τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ φιλοδυτικών και κομμουνιστών, και επομένως μπορεί να είναι έργο περισσότερο ανάλαφρο, να προβάλλει τις δυνατότητες συναίνεσης και να δώσει μεγαλύτερη

18. Πατατζής, σ. 35.

19. Βλ. Νικολακόπουλος, σσ. 225-251· για το ζήτημα της εγκατάστασης των πυραύλων, αλλά και γενικότερα για την άνοδο του ουδετερόφιλου πνεύματος στη χώρα, βλ. ιδιαίτερα Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961* (Αθήνα: Πατάκης, 2002).

20. Πατατζής, σ. 21.

21. Πατατζής, σ. 79.

έμφαση στην αξιοθαύμαστη προσωπικότητα των πρωταγωνιστών του. Αντίθετα, ο Πατατζής έγραψε σε μία χώρα στην οποία το αίμα είχε ήδη ρεύσει· το βιβλίο του, παραμένοντας κωμωδία, είναι εντούτοις πολύ πιο βεβαρημένο από την κληρονομιά αυτή και συνεπώς πολύ πιο πικρό. Η τάφος που χωρίζει τους κομμουνιστές και τους χριστιανοδημοκράτες του Πατατζή, είναι κατά πολύ βαθύτερη από την αντίστοιχη του Γκουαρέσκι.

Πάντως, καλό είναι και στο σημείο αυτό να αποφευχθούν οι υπερβολές· πρέπει, στη συνολική πολιτική αποτίμηση των δύο έργων, να μη λησμονείται ότι ο Γκουαρέσκι έγραψε στην πρώτη μεταπολεμική εποχή, όταν οι ελπίδες και οι προσδοκίες του αγώνα του 1939-45 ήταν ακόμη ζωντανές, στοιχείο που αντανάκλαται, εμμέσως έστω, στο βιβλίο του. Αντίθετα, ο Πατατζής έγραψε δέκα χρόνια αργότερα, όταν η οικοδόμηση του μεταπολεμικού κόσμου είχε συντελεστεί, και τούτο, πέρα από την κατοχύρωση ορισμένων επιτευγμάτων, έφερε ταυτόχρονα (και μοιραία) κάποιες απογοητεύσεις, ένα αίσθημα ανεκπλήρωτου, το οποίο δεν μπορούσε παρά να αντικατοπτριστεί στο δικό του έργο. Δεν είναι, δηλαδή, οι τοπικές εμπειρίες το μόνο στοιχείο της διαφοροποίησης των δύο συγγραφέων.

Δεν παύουν, πάντως, τα δύο έργα να αποτελούν μνημεία λογοτεχνικής δημιουργίας, όσο και πολύτιμες πηγές για την ιστορία των χωρών τους και για την ψυχολογία της κοινής γνώμης τους στις εποχές κατά τις οποίες πρωτοεκδόθηκαν. Αυτό άλλωστε ισχύει και για πολλά άλλα λογοτεχνικά έργα της μεταπολεμικής περιόδου. Η ανάγνωσή τους, εκτός από πνευματική απόλαυση και αφορμή πολιτικού προβληματισμού, μπορεί να προσφέρει και μία εναλλακτική πηγή/πρόσβαση στη σύγχρονη ιστορία, που θα κινείται πέραν των κλασικών αρχαικών συλλογών, δεν είναι όμως λιγότερο χρήσιμη στη νηφάλια προσέγγισή της.

